

voor de Verlichting' inspireerde Heldring. Op grond van diens aanpak concludeert Reenders dat Heldring wat dit betreft de dingen niet aan Gossner ontleende. Hij oordeelt dat Heldring een zelfstandige plaats inneemt in de Nederlandse zendingsgeschiedenis. Reenders gebruikt daarbij de aanduiding van alternatieve zending. Dat Heldring daarmee werkelijk iets bereikt heeft kan blijken uit het voorbeeld van Hendrik van Dijken, een eenvoudige werkman die hem door ds. F.P.L.C. van Lingen te Zetten was aanbevolen. Reenders zegt dat deze Van Dijken Heldring het best heeft begrepen. Over hem is Van Lingen ook altijd bijzonder enthousiast gebleven. Bij meer dan één gelegenheid vertelde deze in *De Wekker* over diens werk, waaraan ook hij zich zeer verbonden wist. Ook Nic. Beets koesterde bewondering voor Van Dijken, die hij het 'natuurlijk hoofd van de zending op Halmahera noemde' (blz. 338). Waar men elkander op kerkelijk terrein in Nederland niet kon vinden bleef men blijkbaar verbonden in de liefde tot het zendingswerk. Achter de 'alternatieve' methode van Heldring stond een overtuiging die velen met hem deelden. Het is de verdienste van deze dissertatie dat nu eens de nadruk niet werd gelegd op Heldrings betekenis voor de 'inwendige zending', maar op zijn werkzaamheden voor de evangelieverkondiging in Indië, door hemzelf als zijn belangrijkste werk omschreven.

Het boek van dr. Reenders is een welkome aanvulling van onze visie op het Reveil. Het is evenzeer een mooie bijdrage aan de geschiedenis van de zending. Het is vooral een waardevolle belichting van een tamelijk onbekende kant van het werkzame leven van een man wiens naam niet alleen en zeker ook niet uitsluitend verbonden is aan een aantal inrichtingen voor diaconaal werk in Nederland, maar ook ver daarbuiten. Da Costa sprak terecht over Heldrings 'uitgeworpen netten op de Afrikaansche kust en Javaas Archipel' (blz. 13). Het boek is voorzien van een bijlage met biografische gegevens van christenwerklieden, kaarten betreffende enkele zendingsgebieden, een lijst van bronnen en literatuur, registers van personen, geografische namen en zaken, een samenvatting in het Duits en in het Indonesisch.

W. van 't Spijker

A. Vroon, *Carel Willem Pape (1788-1872): een Brabants predikant en kerkbestuurder*, Stichting Zuidelijk Historisch Contact (Tilburg 1992), LVIII + 351 blz. (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland dl. 91). Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam.